

Adrian Uljasz¹

Inscenizacje oraz adaptacje twórczości Janusza Korczaka w polskim teatrze w latach 1931–2021

Streszczenie

Tematem artykułu jest historia teatralnej recepcji twórczości literackiej Janusza Korczaka (Henryka Goldszmita) (1878 lub 1879–1942) w polskim teatrze w latach 1931–2021, od prapremiery dramatu *Senat szaleńców* w 1931 r. w Teatrze Ateneum w Warszawie po najnowsze inscenizacje. W analizie uwzględniono też adaptacje trzech powieści Korczaka dla dzieci: *Król Maciuś Pierwszy*, *Król Maciuś na wyspie bezludnej* (pierwotruk – 1923 r.) i *Kajtuś czarodziej* (najstarsza edycja – 1935 r.). Autor pisze o realizacjach z teatrów dramatycznych i lalkowych z różnych polskich miast, a także o jednej baletowej, przywołuje inscenizacje oraz adaptacje radiowe i telewizyjne powieści Korczaka. Zwraca też uwagę na zalety i słabości inscenizacji, jak również na metody ich promocji. Omawia przyczyny małego zainteresowania twórców teatralnych sztuką *Senat szaleńców* i zastanawia się, dlaczego chętniej adaptują oni książki pisarza dla dzieci.

Materiał badawczy wykorzystany w artykule to głównie źródła – publikacje prasowe, plakaty i fotografie teatralne, w mniejszym stopniu wspomnienia, w jednym wypadku – nagranie radiowe. Opracowania naukowe i popularyzatorskie przydatne w kwerendzie oraz przywołane w bibliografii i przypisach to publikacje na temat biografii Janusza Korczaka i historii polskiego teatru.

Zagadnienie badawcze ma podwójnie rocznicowy charakter. W 1931 r., czyli ponad 90 lat temu, odbyła się prapremiera sztuki *Senat szaleńców*, a w 2022 r. mija 80. rocznica tragicznej śmierci Korczaka oraz dzieci i części pracowników z jego warszawskiego sierocińca.

Słowa kluczowe: teatr polski historia XX–XXI w., teatr dla dzieci historia XX–XXI w., literatura polska 1918–1939 recepcja, literatura dla dzieci 1918–1939 recepcja

¹ Dr hab. Adrian Uljasz, prof. UR, Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, al. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, e-mail: auljasz@ur.edu.pl, nr ORCID-0000-0003-3831-4585.

Wstęp

Janusz Korczak (Henryk Goldszmit) (1878 lub 1879 – 1942) to wybitny polski pisarz, współtwórca kanonu ojczystej literatury dla dzieci. Jest znany głównie jako autor powieści *Król Maciuś Pierwszy* i *Kajtuś czarodziej*. Stworzył też m.in. utwory dramatyczne dla dorosłych. Do jego wczesnych dzieł literackich należy dramat *Którędy?*, który nie był grany przez teatry zawodowe ani amatorskie (A.P. [A. Polakowska] 2001: 193–197). Dwie wymienione wyżej powieści Korczaka dotąd funkcjonują w obiegu teatralnym, jako pozycje często adaptowane na potrzeby profesjonalnych scen dramatycznych i lalkowych.

Tematem artykułu jest recepcja twórczości dramatycznej i epickiej doktora Korczaka w polskim teatrze w okresie 1931–2021. Zagadnienie badawcze ma podwójnie rocznicowy charakter. W 1931 r., czyli ponad 90 lat temu, w Teatrze Ateneum w Warszawie odbyła się prapremiera sztuki starego doktora dla dorosłych *Senat szaleńców*, a w 2022 r. mija 80. rocznica tragicznej śmierci Korczaka oraz dzieci i części pracowników z jego warszawskiego sierocińca.

Sztuka Janusza Korczaka *Senat szaleńców* – prapremiera w 1931 r. i recepcja po II wojnie światowej

Sztuka Janusza Korczaka *Senat szaleńców* ma wymowę polityczną – antytotalitarną jako metafora opętanego świata. Jej akcja toczy się w szpitalu psychiatrycznym (Korczak 1994: [63]–[147]; E.C. [E. Cichy] 1994: 317–346). Zgodnie z didaskalią główny element scenografii powinny stanowić „olbrzymi globus”, druty i trybuna. Jeden z bohaterów – Lekarz mówi na początku drugiej sceny: „Czegóż nie mówią. – Że pacjentów uważam za geniusze, którym należy oddać kierownictwo świata. Głupców tu wcale nie mniej, niż na ludnych gościńcach” (Korczak 1994: 65–66). Symbolem hitleryzmu jest Pułkownik, który zgodnie z interpretacją Hanny Morkowicz-Olczakowej jest wrogiem idei humanitarnych, cywilizacji, postępu społecznego, nienawidzi Żydów, zamierza karać śmiercią przeciwników swoich poglądów (Morkowicz-Olczakowa 1978: 182). Inna biograf Korczaka, Joanna Olczak-Ronikier, wypowiedziała przesłanie autora *Senatu szaleńców* w słowach: „o losach ziemi decydują obłąkani” (Olczak-Ronikier 2011: 282). Przed wybuchem II wojny światowej odnoszono przesłanie *Senatu szaleńców* do zagrożenia ze strony hitleryzmu i totalitaryzmu radzieckiego, natomiast w Polsce Ludowej tylko do faszyzmu.

Prapremiera miała miejsce 1 października 1931 r. w Teatrze Ateneum w Warszawie, prowadzonym przez Stefana Jaracza i Stanisławę Perzanowską. Sztukę wyreżyserowała Perzanowska. Dekoracje zaprojektował Eugeniusz Poreda. Autorem oprawy muzycznej był Roman Palester. Główną postać – Smutnego Brata – zagrał Jaracz. Inscenizacja nie odniosła sukcesu, pomimo że w ciągu miesiąca po prapremierze cieszyła się dużym powodzeniem wśród widzów (Falkowska 1989: 257–258; Krasiński 1970: 79, 100, 269; Wroczyński 1950: 84). Prapremiera miała jednak znaczenie jako jedna z pozycji repertuaru Ateneum – inscenizacji współczesnych sztuk, które zgodnie z określeniem autora biografii Jaracza – Edmunda Krasińskiego „dawały wyraz konfliktom i niepokojom epoki, rozjątrzały spory i dyskusje, miały (...) charakter manifestacji społeczno-politycznej”. Inne premiery Ateneum z tego nurtu to *Europa* polskiego pisarza Jerzego Brauna oraz realizacje dramatów autorów zagranicznych: *Ulicy Elmera Rice’a*, *Gołębiego serca* Johna Galsworthy’ego, *Szkoły obłudy* Julesa Romainsa, *Strachu* Aleksandra Afinogenowa, *Buntu w domu poprawczym* Petera Martina Lampla, *Śmierci Dantona* Georga Büchnera (Krasiński 1976: 124–125; 1970: 261–288). Jak widać, Jaracz i Perzanowska starali się popularyzować szeroki przekrój współczesnej dramaturgii – sztuki dramatopisarzy polskich, amerykańskich, angielskich, francuskich, rosyjskich i niemieckich. Śmiało prezentowali na scenie we wczesnych latach trzydziestych światopogląd lewicowy.

Senat szaleńców wzbudził zainteresowanie prasy jeszcze przed prapremierą. We wrześniu 1931 r. w „Kurierze Czerwonym” ukazał się wywiad z autorem. Pisarz wyjaśniał, że inspirację z polskiej literatury dramatycznej stanowiła dla niego *Nie-Boska komedia* Zygmunta Krasińskiego. *Senat szaleńców* miał być „szatańską komedią” Korczaka. Autor sztuki przekazał w wywiadzie informację o treściach pedagogicznych, jakie starał się zawrzeć w tekście. Zaznaczył samokrytycznie, że utwór może zostać odebrany przez ludzi teatru i widzów jako zbyt długi. Zapis dwóch innych rozmów – z pisarzem i z Jaraczem – opublikowano na łamach „Głosu Porannego”. Dobrym pomysłem promocyjnym z punktu widzenia Teatru Ateneum było zamieszczenie obu wywiadów obok siebie na jednej stronie numeru ze wspólnym dużym nagłówkiem. Autor sztuki deklarował, że uczestnicząc w próbach teatralnych, ulepsza sztukę, ponieważ ma możliwość konfrontacji wizji i warsztatu dramaturga z realizacją sceniczną. Jaracz trafnie podkreślił współczesną tematykę społeczną sztuki. Według niego podejmowanie takich zagadnień stanowiło obowiązek dramaturgów. Dramat Korczaka reklamowano również w innej lewicowej gazecie – ogólnopolskim dzienniku „Robotnik”.

1 października, w dzień prapremiery, redakcja przybliżyła czytelnikom problematykę społeczną utworu publikacjami pt. *Drugi rok pracy Teatru „Ateneum”*. „*Senat szaleńców*” oraz *Korczak o problemie regulacji urodzin*. Uwagę potencjalnych czytelników pierwszego tekstu przyciągał portret fotograficzny reżyser Perzanowskiej. W notatce *Korczak o problemie regulacji urodzin* propagowano pogląd Korczaka jako autora *Senatu szaleńców* i publicysty o konieczności społecznej edukacji w zakresie zapobiegania przypadkowym ciążom i propagowania świadomego macierzyństwa ((b) 1931: 3, Lina 1931: 2, A.O. 1931: 6). Prapremiera sztuki stała się okazją do podjęcia w prasie kontrowersyjnej tematyki socjalnej i obyczajowej.

Inscenizacja Perzanowskiej otrzymała zróżnicowane oceny recenzenckie, od skrajnie ujemnych po bardzo życzliwe. Antoni Słonimski opublikował negatywną recenzję w „Wiadomościach Literackich”. Poezie, dramatopisarzowi i publicyście nie spodobała się statyczność akcji, to, że w tekście sztuki bohaterowie przede wszystkim wypowiadają swoje poglądy. Zarzucił autorowi pustosłowie i operowanie frazesami. Nadużyciem publicystycznym było szyderstwo recenzenta z pracy zawodowej i społecznej autora sztuki: „Daj mu Panie Boże. Rzecz prosta – Panie Boże ptaszków, dzieci, kwiatów i lekarzy chorób dzieciennych”. Jednocześnie Słonimski ocenił wysoko twórczość epicką autora *Senatu szaleńców* (Słonimski 1931: 4). Bardziej obiektywny był Tadeusz Kończyc, który twierdził w „Kurierze Warszawskim”, że „Pod nawarstwieniem frazesów pustych często i bez treści przepływa w sztuce Korczaka nurt głębszych myśli i czystej poezji” (Kończyc 1931: 3). Pochwałę wypowiedzianą przez Kończyca trzeba uznać za powierzchowną, bowiem treść utworu literackiego, w tym dramatycznego, może być doceniona przez odbiorców pod warunkiem odpowiednio dopracowanej formy dzieła.

Autor recenzji dla „Naszego Przeglądu” Jakub Appenszlak docenił *Senat szaleńców* za tematykę społeczną i polityczną. Uznał tytułowych pacjentów za reprezentantów ludzkości, dotkniętej brakiem pracy, dostępu do kultury, podziałami klasowymi i militarystką. Pochwalił Stanisławę Perzanowską za reżyserię, a aktora Juliusza Łuszczewskiego za kreację postaci Pułkownika. O efekcie pracy reżyserskiej Perzanowskiej napisał z uznaniem: „W doskonałej reżyserii pani Perzanowskiej uzewnętrznione zostały wszystkie cechy istotne utworu: nastrój podniecenia myślowego w szpitalu obłąkanych, symboliczny charakter postaci oraz ton oryginalny ponurej humoreski”. Dwuznaczna była pochwała Appenszlaka dla Jaracza za grę aktorską cechującą się wielkim patosem (Appenszlak 1931: 6). Inną ocenę sztuki i inscenizacji wypowiedział

Ryszard Danielczyk w luterzańskim „Zwiastunie Ewangelicznym”. Uznał za głęboki, ale jednocześnie mało przejrzysty przekaz Korczaka na temat Boga. Skomentował w ten sposób wątek sztuki, w którym autor ukazał poszukiwanie Boga przez człowieka żyjącego we współczesnym świecie. Kwestia ta głęboko poruszyła go jako widza. Danielczykowi nie spodobała się forma dramatu. Skrytykował ją za brak ciągłości fabuły, spowodowany nadmiernym nagromadzeniem zakłócających ją scen. W podsumowaniu apelował do czytelników jako obiektywny publicysta: „*Senat szaleńców* trzeba zobaczyć” (Danielczyk 1931: 324–325). W „Rzeczpospolitej”, związanej ze środowiskiem politycznym Narodowej Demokracji, ukazała się notatka pt. *Wspólne gusta protestantów i komunistów*. Anonimowy autor polemizował z recenzją Danielczyka. Zarzucił Korczakowi, że krytykuje militarystę oraz istniejący porządek społeczny z pozycji antypaństwowych jako osoba narodowości żydowskiej. Nazwał pseudonim literacki pisarza „uzurpowanym przydomkiem szlacheckim dla żydowskiego nazwiska” ([J. Lorentowicz] 1931: 4). Publicysta wykazał się w krótkim tekście skrajną nietolerancją polityczną, wyznaniową i ksenofobią.

Senat szaleńców miał słabą recepcję w polskich teatrach po II wojnie światowej. Zrealizowano jedną inscenizację na scenie Teatru Nowego w Warszawie i dwie radiowe – w Teatrze Polskiego Radia. W sumie sztuka miała tylko cztery realizacje łącznie z prapremierą z 1931 r. (Portal internetowy Encyklopedia teatru).

Premiera w Teatrze Nowym w 1978 r. stanowiła część obchodów światowego Roku Korczaka. Reżyser Wojciech Zeidler powiększył tekst sztuki o fragmenty innych dzieł autora. Scenografię zaprojektował Marcin Stajewski. Muzykę skomponował Stanisław Syrewicz. Smutnego Brata zagrał Gabriel Nehrebecki. W obsadzie znaleźli się tak znani aktorzy, jak Ryszard Baciarelli (Lekarz), Arkadiusz Bazak (Pułkownik), Emil Karewicz (Żubr), Mieczysław Pawlicki (Restaurator) (Portal internetowy Encyklopedia Teatru). Sztuka nie spodobała się Marcie Piwińskiej, która w obszernej recenzji zamieszczonej w piśmie „Dialog” skrytykowała tekst za zbyt długie sceny i rozwlekłe monologi. Zabrakło jej zwięzłości formy oraz dramatyzmu. Zdaniem recenzentki pisarz „cofnął” się w utworze do swej wczesnej młodopolskiej stylistyki i emocjonalności z powieści *Dziecko salonu*. Zeidler według niej umiejętnie zestawiał wyjątki z utworów pisarza. Inny recenzent, Witold Filler, uznał *Senat szaleńców* za deklarację ideową autora, ale nie za komunikatywny utwór dramatyczny. Stwierdził: „Jest (...) *Senat szaleńców* raczej drogowskazem ideowym liberała, niżli materiałem scenicznym”. Pochwalił realizatorów i wykonawców rocznicowej inscenizacji za to, że podjęli próbę

przypomnienia sztuki Korczaka. Jadwiga Jakubowska zarzuciła w „Żołnierzu Wolności” większości aktorów brak szczerości w mówieniu kwestii. Nie oznacza to, że niektóre role nie wywarły na niej pozytywnego wrażenia. Pochwaliła np. Pawlickiego za sugestywną mimikę, gestykulację i barwę głosu (Piwińska 1979; Filler 1978, Jakubowska 1978).

W tym samym roku zrealizowano wersję radiową (Rozgłośnia Polskiego Radia w Krakowie, adaptacja i reżyseria Matylda Krygier). Reżyser skróciła tekst, pozostawiając tylko sześć spośród dziewiętnastu postaci. Usunęła rolę Smutnego Brata i jedyną postać kobiecą – Barbarę Szulc (portal internetowy Encyklopedia Teatru Polskiego). Wykreślenie postaci granej w prapremierowej inscenizacji przez Jaracza było kontrowersyjnym pomysłem reżyserskim.

Charakter rocznicowy miała inna realizacja w Teatrze Polskiego Radia – inscenizacja Janusza Kukuły z 2012 r. Kukula zostawił osiem ról, ale nie zrezygnował ze Smutnego Brata, którego kreował Krzysztof Gosztyła. Pułkownikiem był Marcin Troński, a Barbarą Szulc Ewa Kania. Redakcja portalu E-teatr.pl (Encyklopedia Teatru Polskiego) udostępnia online dużą część nagrania (portal internetowy Encyklopedia Teatru Polskiego). Po wysłuchaniu tego fragmentu radiowej adaptacji *Senatu szaleńców* można stwierdzić, że sztuka, przepełniona retorycznymi dialogami i monologami, lepiej sprawdza się jako słuchowisko niż na scenie teatralnej. W budowaniu nastroju dobrze pomaga oszczędnie dozowana muzyka Marcina Szalkowskiego, podobna w stylu do kompozycji z okresu międzywojennego, np. utworów kameralnych Karola Szymanowskiego. Tło muzyczne dobrze służy ożywieniu długich monologów.

Adaptacje powieści *Król Maciuś Pierwszy* i *Król Maciuś na wyspie bezludnej* (1923 r.) na polskich scenach

Powieść Janusza Korczaka *Król Maciuś Pierwszy* cieszy się dużym zainteresowaniem teatrów dramatycznych i lalkowych. Sięgali po nią także twórcy z Teatru Polskiego Radia i Teatru Telewizji. Poniżej zostaną przywołane wybrane reprezentatywne realizacje spośród trzydziestu (Portal internetowy Encyklopedia teatru, portal internetowy Ekobilet).

Recenzentka inscenizacji zrealizowanej w 1978 r. w dramatycznym Teatrze im. Wilama Horzycy w Toruniu (adaptacja Alina i Zbigniew Kwapiszowie, reż. Elżbieta Sikora), Jadwiga Oleradzka, pochwaliła pojedyncze pomysły reżyserskie, ale zganiła inscenizatorów za niespójność i rozwlekłość całości premierowego spektaklu. Wzbudziła u niej zachwyt scenografia Józefa Wilkonja dopasowana do dziecięcego gustu,

bogata i zarazem subtelna od strony kolorystycznej (Oleradzka 1978). Z Oleradzką trzeba się w pełni zgodzić, kiedy kładzie duży nacisk na kwestię plastycznej formy inscenizacji teatralnej dla dzieci. Młodzi widzowie zwracają bardzo dużą uwagę na stronę wizualną przedstawienia, to sugestywna scenografia jest wstępnym warunkiem zainteresowania ich akcją sceniczną.

Afisz inscenizacji z Teatru Bagatela w Krakowie (1982 r.) (adaptacja Joanna Olczak-Ronikier, reż. Ryszard Olesiński) przyciągał uwagę realistycznym portretem dziecka stylizowanym na czarno-białą fotografię sprzed 1939 r. Kojarzy się ona z tytułowym bohaterem filmu Charliego Chaplina *Brzdoq*. Nawiązanie na afiszu do powszechnie znanego tytułu ze światowej kultury masowej było pomysłem reklamowym. Jednocześnie podkreślono tematykę socjalną podjętą przez Korczaka w powieści. Tym samym starano się uczyć widzów wrażliwości społecznej. W tym samym roku wystawiono *Króla Maciusia Pierwszego* w Teatrze im. Stefana Jaracza w Łodzi (adaptacja i reż. Ewa Gilewska). Atutem kolejnych spektakli były malownicze, baśniowe dekoracje i kostiumy zaprojektowane przez Ewę Mikulską. Dzieci mogły podziwiać postacie w królewskich i dworskich strojach, żołnierskich mundurach, a także egzotycznie przystrojonych ludożerców. Jerzy M. Fiedosiejew uznał za słabość spektaklu brak interaktywnego kontaktu między aktorami a widzami. Świadczy to o postępowym podejściu publicysty do sztuki teatru. Twórcy polskich inscenizacji teatralnych dla dzieci dopiero współcześnie starają się często wprowadzać elementy interaktywności. Taki charakter miała np. realizacja *Czasoodkrywania* w Teatrze Maska w Rzeszowie (premiera w 2015 r.). Autorką tekstu, reżyser i jedną z wykonawczyń była aktorka Maski Ewa Mrówczyńska.

Ewa Gilewska zainscenizowała swoją adaptację powieści w Teatrze Dramatycznym im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu (1985 r.). Udanym pomysłem promocyjnym była żywa purpurowa kolorystyka plakatu, który miał reklamować spektakl. Dobrze kojarzyła się z tragicznie zakończoną władzą monarszą tytułowego bohatera powieści. W 1985 r. włączono *Króla Maciusia Pierwszego* do repertuaru warszawskiego Teatru Na Targówku (adaptacja Jan Krzyżanowski, reż. Lidia Grzędzińska). Sztuka wzbudzała wielkie zainteresowanie dzieci, śledzących z napięciem akcję. Reagowały na nią spontanicznie – szeptami, śmiechem i okrzykami. Jadwiga Jakubowska trafnie napisała na ten temat w „Dzienniku Ludowym”: „Najlepszym sprawdzianem wartości spektaklu jest reakcja dzieci. Od dorosłych wymagamy w teatrze ciszy, natomiast spokój i milczenie w czasie przedstawienia dla małych widzów są właściwie synonimem klapy” (portal internetowy Encyklopedia Teatru; Fiedosiejew 1987; Jakubowska 1985).

Teatr im. Juliusza Osterwy w Gorzowie Wielkopolskim wystąpił z premierą *Króla Maciusia Pierwszego* na Dzień Dziecka w 1996 r. Adaptację autorstwa Teresy Lisowskiej-Gały wykonał zespół Dziecięcego Studia Teatralnego działającego przy teatrze. Za reżyserię odpowiadali Teresa Lisowska i Zbigniew Jędrzejczyk. Wystawienie tekstu z bohaterami-dziećmi w takiej obsadzie prawdopodobnie dobrze wpłynęło na wiarygodność scenicznego przekazu. W 1997 r. *Króla Maciusia Pierwszego* wystawiono na Dzień Dziecka w Teatrze im. Cypriana Kamila Norwida w Jeleniej Górze (adaptacja, teksty piosenek i reż. Cezary Domagała). Reżyser z sukcesem obsadził grupę kilkunastorga dzieci obok dorosłych zawodowych aktorów. Adaptacja miała charakter musicalu. Zgodnie z konwencją musicalową została uzupełniona dużą ilością piosenek i tańca. Treść śpiewanych numerów wynikała z sytuacji scenicznych. W 1998 r. Domagała zaprezentował tę samą musicalową wersję powieści w Teatrze Komedia w Warszawie. Zgodnie z intencją autora pierwowzoru literackiego adaptacja miała za zadanie nie bawić dzieci, ale skłaniać je do poważnych refleksji (portal internetowy Encyklopedia Teatru; Kęcia 1997; Bardijewska 1998, 1999; Kołodziejczyk 2000).

Do najnowszych inscenizacji *Króla Maciusia Pierwszego* należy premiera z 1 czerwca 2019 r., jaką zaprezentował zespół Teatru im. Ludwika Solskiego w Tarnowie (tekst adaptacji Marta Guśniowska, reż. Tomasz Piasecki). Sztukę reklamowano plakatem stylizowanym na dziecięcą grafikę: uśmiechnięta twarz z rumieńcami, a nad nią korona na głowie, w koronie – zabawki. Plakatowi charakter rysunku dziecka nadawały linie oraz kolorystyka (portal internetowy Ekobilet; portal internetowy Encyklopedia Teatru; DJ 2019, *Tarnów. Premiera na Dzień Dziecka*). Taki plakat najprawdopodobniej wzbudzał zainteresowanie rodziców i pedagogów.

Barwną baletową wersję *Króla Maciusia Pierwszego* zagrano w 1997 r. w Teatrze Wielkim w Łodzi. Autorka libretta, reżyser i choreograf Aleksandra Stanisławska wykorzystała muzykę Dymitra Szostakowicza i Sergiusza Prokofiewa (portal internetowy Encyklopedia Teatru; Andrzejewska 1997; Ostojka 1997; MAWI 1998), co miało zapewne służyć oddaniu klimatu epoki, w której powstała książka. Dekoracje zaprojektowała Bożena Smolec-Błaszczyk, a kostiumy były dziełem Ewy Woskowskiej i Wandy Zalaszy. Dzieci oglądały z fascynacją bogatą choreografię oraz pełne barw scenografię i ubiory członków zespołu baletowego. Choreografia oraz oprawa plastyczna widowiska były utrzymane w baśniowym klimacie (Andrzejewska 1997).

Trzeba wspomnieć także o kilku wybranych inscenizacjach lalkowych powieści Janusza Korczaka. W 2000 r. Paweł Szumiec wykazał się

inwencją, rozwijając tytuł utworu na potrzeby Teatru Lalki i Maski Groteska w Krakowie. Sztukę wystawiono pt. *Król Maciuś I Reformator*. Rozwinięcie tytułu było zgodne z treścią utworu, nie stanowiło interpretacyjnego nadużycia. Inscenizację z Teatru Lalki i Aktora w Wałbrzychu z 2006 r. (reż. Czesław Sieńko) promowano plakatem podobnym do dziecięcego rysunku. Publiczność miała przyciągnąć sylwetka kłowna oraz dominacja czerwonego koloru w grafice.

Plakat *Króla Maciusia Pierwszego* wystawionego w 2010 r. w Teatrze Lalki i Aktora im. Hansa Christiana Andersena w Lublinie (reż. Dariusz Wiktorowicz) kojarzy się z pracą malarską dziecka ze względu na widoczną na nim płynność lekko zdeformowanych kształtów. Reżyser wprowadził do adaptacji liczne elementy humoru i happy end. Zaletą realizacji były wyraziste kostiumy, dobrze służące charakterystyce postaci. Projektantka dekoracji, masek i kostiumów Maria Balcerek ubrała np. ministra wojny we frak koloru khaki i bryczesy, a minister zdrowia w kostium w białym kolorze. Reżyser wprowadził elementy humoru do najbardziej smutnych fragmentów fabuły. Lubelski *Król Maciuś Pierwszy* był sukcesem frekwencyjnym. Zagrano prawie 100 spektakli (94 przedstawienia). 2 marca 2019 r. dano premierę *Króla Maciusia Pierwszego* w Teatrze Lalki i Aktora w Łomży (adaptacja i reż. Mateusz Szemiel) (portal internetowy Encyklopedia Teatru; Hejno 2010).

Król Maciuś Pierwszy był grany w polskich teatrach także pod całkiem zmienionym tytułem. Joanna Kulmowa napisała adaptację pt. *Wielki mały król*. Jej wersję powieści zainscenizował w 1979 i 1983 r. Jerzy Zitzman w Teatrze Lalki i Aktora Białaluka w Bielsku-Białej (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

Stanisława Grotowska zrealizowała dwie kilkuodcinkowe adaptacje radiowe *Króla Maciusia Pierwszego* i *Króla Maciusia na wyspie bezludnej*. Premierę 5-odcinkowej wersji radiowej pierwszej powieści przestawiono w Teatrze Polskiego Radia w 1984 r. W tym samym roku odbyła się emisja słuchowiska wg *Króla Maciusia na wyspie bezludnej*. Adaptacja dramatyczna drugiego utworu była grana tylko na scenie impresaryjnej Teatru Polskiego w Bydgoszczy (premiera w 1990 r., adaptacja i reż. Wiesław Nowicki) (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

W 1997 r. w Teatrze Telewizji (Teatr Telewizji dla Dzieci) wyemitowano premierę przeróbki telewizyjnej *Króla Maciusia Pierwszego* (reż. Filip Zylber) (dwa odcinki). Adaptację opracowała aktorka Maria Ciunelis. W zespole wykonawców znaleźli się popularni aktorzy Jerzy Kamas, Marek Walczewski, Marek Barbasiewicz i Janusz Michałowski (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

Powieść *Kajtuś czarodziej* (1935 r.) w polskich teatrach

Powieść Janusza Korczaka *Kajtuś czarodziej* jest znacznie rzadziej adaptowana na potrzeby teatrów aniżeli *Król Maciuś Pierwszy*. Interesują się nią sceny dramatyczne i lalkowe. Do 2021 r. wystawiono 8 adaptacji (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

W 1984 r. w Teatrze im. Wojciecha Bogusławskiego w Kaliszu zagrano adaptację autorstwa Romana Kordzińskiego w reżyserii Ireneusza Wykurza. Postać tytułową zagrała aktorka Ewa Bijasik, ożywiając fabułę. Artystka zrealizowała z sukcesem trudne zadanie, jakim dla dorosłego aktora jest przekonujące zagranie dziecka przed dziecięcą widownią. Dzięki niej spektakle były chętnie oglądane przez młodych widzów (portal internetowy Encyklopedia Teatru; Zb. Wir. 1984). W jednej z recenzji w takich słowach ujęto przesłanie wychowawcze powieści i wersji teatralnej: „Kajtuś to chłopiec jakich wielu, który posiadał moc czarodziejską i który przeszedł długą drogę, aby stać się dobrym i użytecznym dla innych” (ZB 1984). Scenograf Jacek Zagajewski przygotował baśniowe dekoracje i kostiumy trafiające do dziecięcej wrażliwości estetycznej. Część aktorów nosiła na scenie ludzkie i zwierzęce maski (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

Teatr Polski im. Hieronima Konieczki w Bydgoszczy wprowadził *Kajtusia czarodzieja* do repertuaru w 2008 r. Adaptację napisał Ryszard Bolesto. Reżyser Łukasz Kos oraz autorka projektów dekoracji i kostiumów Sylwia Kochaniec nadali utworowi nowoczesną stronę wizualną, kojarzącą się z kulturą masową. Bohaterowie nosili współczesne kostiumy, stylizowane na codzienne ubrania (np. kostium wykonawcy roli tytułowej – Michała Czachora) lub ubiory gwiazd estrady (błyszczący czerwony płaszcz jednej z postaci). Z kulturą pop kojarzyły się kolorowe światła reflektorów. Realizatorzy starali się poprzez te zabiegi dostosować przekaz do wrażliwości estetycznej współczesnych dziecięcych widzów. Jednocześnie nie przeładowali adaptacji fantastycznymi akcesoriami. Recenzentka Joanna Derkaczew skrytykowała twórców m.in. za wprowadzenie do inscenizacji akcentu politycznego, nieuzasadnionego fabułą powieści – aluzji do stanu wojennego z 1981 r. Autorce recenzji z czasopisma „Teatr” Kamili Mścichowskiej nie spodobało się nadmierne uwspółcześnianie powieści, szczególnie wprowadzenie do dialogów młodzieżowego slangu. Część widzów odbierała to jako chwyt sceniczny zastosowany „pod publikę”. Recenzentka zastrzegła jednak, że spektakl podobał się dzieciom. Reakcje widowni tak samo relacjonowała Michałina Łubecka w bydgoskim dodatku do „Gazety Wyborczej”. Anita Nowak podkreśliła na portalu teatr.dlawwas.com, że postać Kajtusia z po-

wieści Korczaka warto popularyzować wśród polskich dzieci jako konkurencję dla Harry'ego Pottera (portal internetowy Encyklopedia Teatru, *Odrobina magii bez zbędnych gadżetów* 2008; Derkaczew 2008; Mściłowska 2008; Łubecka 2008; Nowak 2008). Miała rację, ponieważ lektura komercyjnych hitów czytelnicznych nie może zastępować kontaktu z wartościową klasyką literacką.

Powieść Korczaka stanowiła inspirację także dla artystów lalkarzy. Najstarszą wersję lalkową *Kajtusia czarodzieja* grano w Teatrze Lalek Pleciuga w Szczecinie (premiera – 1963 r., adaptacja i reż. Ryszard Liskowacki). Realizacja była utrzymana w konwencji tradycyjnego teatru lalkowego – aktorzy niewidoczni dla widzów animowali kukiełki. W 1963 r. adaptację Liskowackiego wystawiono też na innej profesjonalnej scenie – w Teatrze Lalek Rabcio-Zdrowotek w Rabce (reż. Krzysztof Niesiołowski) (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

Kilka lat temu po książkę o Kajtusię sięgnął Teatr Lalki i Aktora w Wałbrzychu. Premiera odbyła się w 2017 r. Scenariusz napisała Magda Żarnecka, a reżyserem była Roksana Miner. Widzów miał zachęcić do obejrzenia wersji scenicznej powieści plakat osadzony w realiach przemysłowego miasta. Jest na nim widoczny bohater w błękitnym płaszczu, nie brak też baśniowych rekwizytów. Rysunki mają jednak szare tło, kojarzące się z przeciętną miejską ulicą. W prasowej zapowiedzi wznowienia inscenizacji podkreślono, że bohater ucieka do „świata baśni” od życia w nudnym „Biednym Mieście”. W ten sposób zwrócono uwagę na problemy społeczne dzisiejszego Wałbrzycha. Miało to służyć utożsamieniu się widzów z powieścią Korczaka i jej adaptacją, podobnie jak estetyka plakatu. W 2018 r. przedstawienie zgromadziło „nadkomplet” dziecięcych widzów na 31. Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym „Walizka” w Teatrze Lalki i Aktora w Łomży (portal internetowy Encyklopedia Teatru; *Wałbrzych. Dzień Babci i Dziadka w teatrze* 2019; *Wystartowała Walizka*).

Kajtuś czarodziej należy również do najnowszej oferty repertuarowej Teatru Maska w Rzeszowie. Premiera była zaplanowana na wiosnę 2020 r., ale z powodu pandemii odbyła się z rocznym opóźnieniem – 6 marca 2021 r. Adaptację Magdy Żarneckiej wyreżyserowała Helena Radzikowska. Twórcy i wykonawcy zinterpretowali książkę jako „baśń drogi”. Opowiadają jednak nie o podróży w przestrzeni, ale o drodze bohatera do dojrzałości. Starają się zainteresować publiczność magią obecną w codziennym życiu, którą można sprowadzić do wyobraźni i fantazji. Artyści kładą nacisk także na wartości wychowawcze, jakimi są poczucie rzeczywistości oraz odpowiedzialności. W Masce Kajtusia gra Maciej Owczarek. Na zdjęciach ze spektaklu widać, że aktorzy mają na sobie współczesne

ubrania. Intencją twórców inscenizacji jest uniwersalizacja przekazu literackiego i scenicznego (strona internetowa Teatru Maska w Rzeszowie).

Powieść *Kajtuś czarodziej* doczekała się też adaptacji w Teatrze Polskiego Radia (l. 1993–1994, reż. Janusz Kukuła, 5 odcinków) i w Teatrze Telewizji (1999 r., reż. Julia Wernio), podobnie jak książki o królu Maciusiu Pierwszym (portal internetowy Encyklopedia Teatru).

Zakończenie

Twórczość Janusza Korczaka stanowi ważną część polskiej tradycji teatralnej. Sięgają po nią także współcześni ludzie teatru. Popularnością cieszą się zwłaszcza adaptacje dwóch powieści pisarza: *Król Maciuś Pierwszy* i *Kajtuś czarodziej*. Interesowały się nimi teatry dramatyczne i lalkowe. Nie przeszkadzała w tym duża popularność filmu Wandy Jakubowskiej *Król Maciuś Pierwszy* z 1958 r. Oba utwory mają także wersje radiowe i telewizyjne. Należą do kanonu literackiego oraz teatralnego, a więc można się spodziewać, że twórcy teatralni będą po nie sięgać także w przyszłości. Wersje sceniczne są potrzebne, ponieważ dobrze służą promocji twórczości Korczaka. Z drugiej strony dzięki nim liczni dziecięcy widzowie poznają klasyczne fabuły, których większość z nich nigdy by nie przeczytała. Współczesny przekaz teatralny jest dla młodych odbiorców bardziej komunikatywny od narracji pisarza. Jednocześnie powinien być nacechowany szacunkiem dla pierwowzorów, nie można do niego wprowadzać nadmiernego unowocześnienia.

Sztuka Korczaka dla dorosłych *Senat szaleńców* nie doczekała się wielu realizacji teatralnych, być może z powodu rozbudowanych dialogów i monologów, które dominują nad akcją. Taki charakter tekstu dramatycznego sprawia, że dzieło lepiej sprawdza się w adaptacji radiowej niż na scenie. Utwór Korczaka to interesująca realizacja w dziejach polskiego dramatu i teatru, przede wszystkim jako polska sztuka z lat trzydziestych XX w. o wymowie antytotalitarnej. Stałe miejsce w historii ojczystego teatru zapewnia mu również fakt, że prapremiera odbyła się w legendarnym Teatrze Ateneum w Warszawie, ze Stefanem Jaraczem w obsadzie.

Literatura

- A.O., 1931, *Drugi rok pracy Teatru „Ateneum”*. *Senat szaleńców*, „Robotnik”, nr 344 (Warszawa, 1.10.1931).
- A.P. [A. Polakowska], 2001, *Korczak Janusz 1878 (1879?)–1942* [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny*

- i bibliograficzny*, red. W. Albrecht-Szymanowska, R. Loth, J. Maciejewski, t. 2: *I-Me*, Warszawa.
- Appenzlak J., 1931, *Teatr „Ateneum”. Senat szaleńców. Humoreska ponura w 3-ach aktach Janusza Korczaka. Reżyseria Stanisławy Perzanowskiej. Dekoracje Eugeniusza Poredy. Ilustracja muzyczna Roman Palester*, „Nasz Przegląd”, nr 272.
- (b.), 1931, „*Senat szaleńców*” będzie obradował w Teatrze Ateneum. Rozmowa z autorem. Januszem Korczakiem, „Kurier Codzienny”, nr 205 (Warszawa, 7.09.1931).
- Danielczyk R., 1931, „*Senat szaleńców*”, „Zwiastun Ewangeliczny”, nr 42.
- E.C. [E. Cichy], 1994, *Senat szaleńców. Geneza utworu. Uwagi o tekście* [w:] J. Korczak, *Dziela*, t. 10: *Senat szaleńców. Proza poetycka. Utwory radiowe*, red. H. Kirchner, Latona, Warszawa.
- Falkowska M., 1989, *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa.
- Kończyc T., 1931, *Premiera w „Ateneum”*, „Kurier Warszawski”, nr 270 (3.10.1931).
- Korczak o problemie regulacji urodzin, 1931 „Robotnik”, nr 344.
- Korczak J., 1994, *Senat szaleńców. Humoreska ponura* [w:] J. Korczak, *Dziela*, t. 10: *Senat szaleńców. Proza poetycka. Utwory radiowe*, red. H. Kirchner, Latona, Warszawa.
- Kraśński E., 1970, *Teatr Jaracza (Ateneum 1928–1939)*, Warszawa.
- Kraśński E., 1976, *Stefan Jaracz*, Warszawa.
- Lina D., 1931, *Rola teatru w społeczeństwie. Dwa specjalne wywiady na marginesie premiery sztuki Janusza Korczaka „Senat szaleńców”. Pionierska praca teatru „Ateneum”. Rozmowa ze Stefanem Jaraczem. Dalsze plany Korczaka. Rozmowa z autorem sztuki „Senat szaleńców”*, „Głos Poranny”, nr 293 (Łódź, 26.10.1931).
- [J. Lorentowicz ?], 1931, *Wspólne gusta protestantów i komunistów*, „Rzeczpospolita”, nr 302 (Warszawa, 4.10.1931).
- Mortkowicz-Olczakowa H., 1978, *Janusz Korczak*, Warszawa.
- Olczak-Ronikier J., 2011, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa.
- Słonimski A., 1931, „*Senat szaleńców*” i „*Królowa przedmieścia*”, „Wiadomości Literackie”, nr 41 (Warszawa, 1.10.1931).
- Wroczyński K., 1950, *O Stefanie Jaracz. Wspomnienia*, [Kraków].

Netografia

- Andrzejewska M., 1997, *Wiwat, Maciuś*, „Gazeta Łódzka”, nr 252, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292885/wiwat-macius> (dostęp: 19.10.2021).
- Bardijewska L., 1999, *Granice wierności*, „Teatr”, nr 4, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292948/granice-wiernosci> (dostęp: 19.10.2021).
- Bardijewska L., 1998, *Mieszkańcy bezludnej wyspy*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta Stołeczna”, nr 251, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292950/mieszkanicy-bezludnej-wyspy> (dostęp: 19.10.2021).
- Derkaczew J., 2008, *KIT*, „Gazeta Wyborcza” dodatek „Wysokie Obcasy”, nr 34, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/134872/kit> (dostęp: 23.10.2021).
- DJ, 2019, *Cala władza dla Maciusia*, „Temi”, nr 22, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/276108/tarnow-cala-wladza-dla-maciusia> (dostęp: 19.10.2021).

- Fiedosiejew J.M., 1987, *Za mało wspólnej zabawy*, „Głos Robotniczy”, nr 253, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/258761/za-malo-wspolnej-zabawy> (dostęp: 18.10.2021).
- Filler W., 1978, *Senat szaleńców*, „Kulisy”, nr 41, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/91568/senat-szalencow> (dostęp: 18.10.2021).
- Hejno S., 2010, *Taki mały król całkiem na serio*, „Polska Kurier Lubelski”, nr 123, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/95309/lublin-premiera-krola-maciusia-i-u-andersena> (dostęp: 19.10.2021).
- Jakubowska H., 1985, *Wieczny „Król Maciuś”*, „Dziennik Ludowy”, nr 287, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292874/wieczny-krol-macius> (dostęp: 18.10.2021).
- Jakubowska J., 1978, *Pamięci Janusza Korczaka*, „Żołnierz Wolności”, nr 235, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/91567/pamieci-janusza-korczaka> (dostęp: 18.10.2021).
- Kęcia T., 1997, *Król Maciuś I w Jeleniej Górze*, „Gazeta Robotnicza”, nr 116, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292873/krol-macius-i-w-jeleniej-gorze> (dostęp: 19.10.2021).
- Kołodziejczyk D., 2000, *Być mądrym królem*, „Nasz Dziennik”, nr 37, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292952/byc-madrym-krolem> (dostęp: 19.10.2021).
- Lubecka M., 2008, *Kajtuś zaczarował widzów*, „Gazeta Wyborcza Bydgoszcz”, nr 15, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/50105/kajtus-zaczarowal-widzow> (dostęp: 23.10.2021).
- MAWI, 1998, *Król Maciuś w Wielkim*, „Dziennik Łódzki”, nr 260, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292884/krol-macius-w-wielkim> (dostęp: 19.10.2021).
- Mścichowska K., 2008, *Jeden do jednego*, „Teatr”, nr 4, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/54651/jeden-do-jednego> (dostęp: 23.10.2021).
- Nowak A., 2008, *Kajtuś kontra Harry*, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/50595/kajtus-kontra-harry> (dostęp: 23.10.2021) (publikacja na encyklopediateatru.pl – za publikacją na portalu internetowym teatr.dlawas.com, datowaną: 28.01.2008).
- Odrobina magii bez zbędnych gadżetów, 2008 „Express Bydgoski”, nr 27, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/134863/odrobina-magii-bez-zbednych-gadzetow> (dostęp: 23.10.2021).
- Oleradzka J., 1978, *Dla dzieci czy dla rodziców?*, „Nowości. Dziennik Toruński”, nr 66, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292946/dla-dzieci-czy-dla-rodzicow> (dostęp: 18.10.2021).
- Ostojka B., 1997, *Król Maciuś tańczy*, „Dziennik Łódzki”, nr 251, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292886/krol-macius-tanczy> (dostęp: 19.10.2021).
- Piwińska M., 1979, *„Senat szaleńców”, dramat Janusza Korczaka*, „Dialog”, nr 3, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/91589/senat-szalencow-dramat-janusza-korczaka> (dostęp: 18.10.2021).
- Portal internetowy Ekobilet, <https://ekobilet.pl/tarnowski-teatr/krol-macius-pierwszy-30028> (dostęp: 19.10.2021).
- Portal internetowy Encyklopedia Teatru, <https://encyklopediateatru.pl> (dostęp: 18-19, 23.10.2021) (portal internetowy zlinkowany z portalem e-teatr.pl) (wykazy inscenizacji i adaptacji teatralnych utworów Janusza Korczaka, opisy inscenizacji jego sztuki *Senat szaleńców* oraz adaptacji powieści *Król Maciuś Pierwszy*, *Król Maciuś na wyspie bezludnej* i *Kajtuś czarodziej*, uzupełnione czasem skanami drukowanych plakatów i programów teatralnych oraz galeriami fotografii ze spektakli).
- Strona internetowa Teatru Maski w Rzeszowie, <https://www.teatmaska.pl> (dostęp: 23.10.2021).

- Tarnów. *Premiera na Dzień Dziecka*, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/276045/tarnow-premiera-na-dzien-dziecka> (dostęp: 19.10.2021).
- Wałbrzych. *Dzień Babci i Dziadka w teatrze*, 2019, „Tygodnik Wałbrzyski”, nr 2, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/269765/walbrzych-dzien-babci-i-dziadka-w-teatrze> (dostęp: 23.10.2021).
- Wystartowała Walizka, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/260164/lomza-w-teatrze-lalki-wystartowala-xxxi-walizka> (dostęp: 23.10.2021) (publikacja na encyklopedia-teatru.pl: za portalem internetowym 4lomza.pl).
- ZB, 1984, „*Kajtuś czarodziej*” na kaliskiej scenie, „Gazeta Poznańska”, nr 303, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292863/kajtus-czarodziej-na-kaliskiej-scenie> (dostęp: 23.10.2021).
- Zb. Wir., 1984, „*Kajtuś czarodziej*” na kaliskiej scenie, „Dziennik Ludowy”, nr 299, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/292864/kajtus-czarodziej-na-kaliskiej-scenie> (dostęp: 23.10.2021).

Staging and adapting the works of Janusz Korczak in Polish theatre in the years 1931–2021

Abstract

The subject of the article is the history of the theatrical reception of Janusz Korczak's (Henryk Goldszmit) (1878 or 1879–1942) literary works in Polish theatre in 1931–2021, from the premiere of the drama *Senat szaleńców* in 1931 at the Ateneum Theatre in Warsaw to the most recent productions. The author also includes adaptations of three of Korczak's novels for children: *Król Maciuś Pierwszy*, *Król Maciuś na wyspie bezludnej* (first printing - 1923) and *Kajtuś czarodziej* (oldest edition – 1935). The author writes about productions from dramatic and puppet theatres from various Polish cities, as well as about one ballet theatre, evoking staging, radio and television adaptations of Korczak's novels. It highlights the advantages and disadvantages of the parts of the staging, as well as the methods of promoting them. The reasons behind the low interest of theatre artists in the play *The Senat szaleńców* and the fact that they willingly adapt the writer's books for children are discussed. The research material used in the article is mainly sources – press publications, posters and theatrical photos, to a lesser extent memoirs, and in one case a radio recording. Scientific and popularizing studies, useful in the query and cited in the bibliography and footnotes, are publications on the biography of Janusz Korczak and the history of Polish theatre.

Key words: Polish theatre history of the 20th–21st centuries, theatre for children history of the 20th–21st centuries, Polish literature 1918–1939 reception, literature for children 1918–1939 reception